

TÜRKÇE'DE AD-NİTELEYİCİ SÖZCÜKLERİN SINIFLANDIRILMASI SORUNU

Y. Doç. Dr. Mehmet Ali Yavuz

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi

Giriş

Sıfatların, adların önüne gelerek, onları belirttiğini ya da nitelediğini biliyoruz. *Şu kapı, yeşil çorap, büyük köprü, eski tencere* örneklerinde olduğu gibi *şu, yeşil, büyük, eski* sözcükleri sıfat olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak *ağaç kapı, yün çorap, taş köprü, bakır tencere* örneklerinde *ağaç, yün, taş, bakır* sözcüklerinin ad mı yoksa sıfat mı olduğu konusunda tartışmalar süregelmektedir.

Gencan (1979: 158-170), demir çubuk, bakır kap, yün çorap, tunç bilek gibi takımları; takımı oluşturan iki sözcüğün de ad olduğu düşüncesinden yola çıkarak üçüncü türlü (takısız) ad takımı olarak sınıflandırır. Hatiboğlu (1972:12-18) da, benzer bir yaklaşımla, ad tamlamasını belirtili tamlama, belirtisiz tamlama ve takısız tamlama diye üçe ayırır ve takısız tamlamaya ilişkin aşağıdaki açıklamayı yapar:

İki adın, tamlayan eki ve tamlanan eki almadan, anlam bakımından birbirine bağlanması, takısız tamlamayı meydana getirir.

Bu açıklamadan sonra *takısız tamlama* için *taş köprü, gümüş tepsi, demir kapı* örneklerini verir. Banguoğlu (1986), Ediskun (1988), Ergin(1990) yazdıkları dilbilgisi kitaplarında, *takısız ad takımı* ya da *takısız tamlama* türünde bir sınıflama yapmazlar. Bu yapıların *sıfat takımı* ya da *sıfat tamlaması* olduğu görüşünde birleşirler. Kimi dilbilgisi kitaplarında *takısız tamlama* teriminin kullanıldığından söz eden Ediskun (1988:122-123), *takısız tamlama* adı altında incelenen sözcük grubunun *sıfat takımları* arasında ele alınmasının doğru olacağı kanısındadır.

Sorunun Kaynağı

Dilcilerimizin konuyla ilgili görüşleri, iki değişik yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu iki değişik yaklaşım, aşağıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır:

- (i) Kümede bir araya gelen sözcüklerin ek almayışı,
- (ii) Kümede, adların önünde yer alan *taş, gümüş, demir* gibi sözcüklerin anlam açısından ad olması,
- (iii) Adlardan önce gelen bu sözcüklerin işlev açısından sıfatlara benzemesi,
- (iv) Bunların, (ii) ve (iii)'te belirtilen nedenlerden, ad mı yoksa sıfat mı olduğunun saptanmamış olması,
- (v) Halliday(1985:160-167)'e göre; *kimi sözcükler*, tamladıkları adların hemen önünde yer almakta ve bu adların sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Aşağıda, (1) ve (2)'de yer alan altı çizili sözcükler de kendilerinden sonra gelen adları sınıflandırma işlevini görmektedir. Sınıflandırma işlevinin yanında bu sözcükler, önünde yer aldıkları adların nelerden yapıldığını göstermektedir. Buna karşılık (1)'de tamlanan sözcüklerin ek alması, (2)'de ise almaması.

(1) incir rakısı, ayva reçeli, odun kömürü

(2) yün çorap, taş köprü, çelik kapı

Sorunla İlgili Tartışmalar

Çağdaş Türk Dili Dergisinin (ÇTD) dört ayrı sayısında *takısız ad* takımına ilişkin yazılar yayımlandı (Ali Türkseven: 77/78, Süreyya Eryaşar: 85, Osman Bolulu: 88, Ali Türkseven: 88, Dr. Tahir Kahraman: 91). Bunlardan Türkseven(ÇTD:77/78,91) ve Kahraman(ÇTD:91), söz konusu sözcük kümeleri için *takısız ad* takımı yerine *sıfat takımı* deyiminin kullanılmasını savundu. Buna karşın Eryaşar (ÇTD:85) ve Bolulu(ÇTD:88), *ad* takımının Türkçe'de *takısız olabileceği görüşünü* dile getirdi.

Erseven (ÇTD: 1994, sayı:77/78) *ad* takımının takısız olamayacağını ileri sürmekte, takı almamış sözcük takımında yer alan birinci sözcük, *ad* olan ikinci sözcüğü nitelediğinden bu tür takımlara *sıfat takımı* denmesi gerektiğini savunmaktadır.

Kahraman(ÇTD:1995,sayı:91) ise, sözkonusu sözcük grubu için sıfat takımı terimini benimsemesini üç nedene dayandırmaktadır:

(i) *Altından yapılmış bilezik, çöpten yapılmış sepet, sırçadan yapılmış köşk*

sıfat takımlarının -eksiltme yoluyla- *altın bilezik, çöp sepet, sırça köşk* sıfat takımlarına dönüştüğünü ileri sürer. Aynı şekilde *şeker kız* ve *tilki Cuma* takımlarının da eksiltme yoluyla elde edilen *sıfat takımları* olduğunu savunur. Bu nedenle, *altın, çöp, köşk,şeker ve tilki* sözcüklerinin de sıfat olması gerektiği sonucuna varır.

Ancak eksiltelen sözcüğün *sıfat* olduğu, kalan sözcüğün ise *ad* olduğu gerçeğini göz ardı eder.

(ii) *Ad* takımında yer alan sözcüklerde iyelik ilişkisi aramak gerektiğini ileri sürer ama buna bilimsel bir açıklama getiremez.

(iii) Sıfatların anlam açısından adlardan zayıf olduğunu belirtir. Bir adın önüne gelen *altın, çöp, sırça, şeker, tilki* gibi sözcüklerin anlam açısından daralarak sıfatlara benzediğini ve *adın* önüne gelerek nitelendirme işlevini üstlendiklerini dile getirir. Bu nedenle yukarıdaki sözcüklerin sıfat takımı oluşturduğu inancındadır. Ancak *altın bilezik, çöp sepet, sırça köşk, şeker kız, eski kapı, açık pencere* gibi sözcük öbeklerinde *addan* önce kullanılan sözcüklerin anlamca daha zayıf olması, sözkonusu sözcüklerin sıfat olduğu anlamına gelmez. Bu durum, her öbekteki ikinci sözcüğün baş sözcük olmasından kaynaklanır. Bu, *ayva reçeli* öbeğinde de aynıdır. Buna karşın *ayva reçeli ad takımı* olarak ele alınmaktadır.

Kahraman, sıfat takımı olarak örneklediği öbekleri, *ad takımı* olarak ele almanın, *Türkçe'nin dilbilgisi özelliklerini yabancı dillerin kalıplarına uydurarak açıklama çabası olmaktan başka bir anlam taşımadığını* ileri sürer. Bu düşünce, bilimsellikten uzaktır. Geliştirilmekte olan Evrensel Dilbilgisinde dillerin aynı temel ilkeleri paylaştıkları ileri sürülmekte, farklılıkların ise parametrelerle açıklanabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır (Chomsky:1981 ve 1995). Bu nedenle,Türkçe'nin sözdizimini incelerken başka dillerdeki yapısal özellikleri göz önünde tutmanın zararlı değil, aksine bunun dilcilere daha geniş bakış açısı kazandıracığı için yararlı olacağı görüşündeyiz.

Tahir Nejat Gencan'ın görüşünü benimseyip yineleyen Eryaşar (ÇTD:1995, sayı:85), Tahir Nejat Gencan'ın yazdığı '*Dilbilgisi*' kitabının TDK tarafından basılmasını ve bu kitabın Milli Eğitim Bakanlığı'nca kabul edilen ders kitaplarının yazımında örnek alınmasını savı için yeterli görür. Yazısında, *ad takımlarının* takısız olabileceği görüşünü güçlendirecek yeterli kanıt ileri sürmez.

Bolulu(ÇTD:1995:,sayı:88), *Türkçe'de 'Takısız Ad Takımı' Vardır* başlıklı yazısında *dille ilgili inceleme ve kural koymalarda biçim-anlam-kullanım-görev* özelliklerinin birlikte düşünülmesi gerektiği görüşünü ileri sürer.

Sıfat takımı ile takısız ad takımının ek almadıkları için karıştırıldığını yazan Bolulu (a.g.y.) iki kümenin ayırıcı özellikleri üzerinde durur. Bunlardan bazılarını değerlendirelim:

A. Takısız ad tamlamalarındaki iki sözcüğün bir bütün oluşturması.

Takısız ad tamlamalarının bir bütün oluşturduğunu belirtmek sözkonusu ayırım için yeterli görülmemektedir. Sadece yan yana gelen iki *ad* değil; yan yana gelen sıfat ve *ad* da bir bütün oluşturabilmektedir. Örneğin, kara tren , açık öğretim .

B. Adların tek başına ya da tamlama içinde de olsa bir varlığı göstermesi.

Karşıt görüşü savunanlara göre; takısız ad tamlaması olarak adlandırılan ikili kümede, birinci sözcüğün ikinci sözcüğü nitelemesi; nitelenen sözcüğün takı almaması birinci sözcüğün sıfat olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu açıklama yeterli olamamaktadır.

C. Sıfat takımlarında *esas öğenin* (tümleyenin) düşmesinden sonra kalan öğenin *sıfat*; takısız ad takımında ise kalan öğenin *ad* olması. Örneğin, *yiünden yapılmış çorap* sözcük grubunda *-den yapılmış*'in düşmesiyle kalan *yiün* sözcüğü *ad*dır.

Bu, tutarlı bir açıklama olarak görülmektedir. Ancak *sıfat* ve *ad* terimlerinin neye göre tanımlandığının belirtilmesinde yarar vardır.

D. Takısız ad takımında, takımı oluşturan sözcüklerin aynı türden olması, sıfat takımını oluşturan iki sözcüğün ise ayrı türden olması,

Bu, (C)'de ileri sürülen görüşün yinelenmesidir. Bu nedenle ayrı bir değerlendirme yapmayı uygun görmüyoruz.

Sözcüklerin Sınıflandırılma Sorunu

Geleneksel dilbilgisinde sözcükler anlam özelliklerine göre sınıflandırılıyordu(Palmer1976). Varlıklara ad olan sözcükler *ad*; hareket, oluş, kılış bildiren sözcükler *eylem*(*fiil*) olarak adlandırılmaktadır. Ancak *sıfat* ve *belirteç* terimleri işlev açısından tanımlanmaktadır. *Adı* belirten veya niteleyen sözcükler *sıfat*; *eylemi*, *sıfatı* ya da başka bir *belirteci* niteleyen sözcükler ise *belirteç* olarak sınıflandırılmaktadır. Geleneksel dilbilgisinin bu sınıflandırma yaklaşımına karşı Yapısal-Betimleyici dilbilimciler anlam dışında ölçütler geliştirerek sözcükleri **biçim**(form), **işlev**(function) ve **konumları**(position) açısından sınıflandırmayı yeğlediler(Yavuz,1995). Yapısal-Betimleyici dilbiliminden farklı bir yaklaşım getiren Dönüşümsel-Üretici dilbilgisi kuramı geliştikçe, sözcüklerin sözdizimsel özellikleri ön plana çıktı(Chomsky, 1965,1981). Tümce oluşumunun, sözcüklerin ulamsal ve alt ulamsal özelliklerine göre gerçekleşmesi göz önünde bulundurulunca, sözcüklerin sözdizimsel özelliklerinin sözcük türlerinin belirlenmesinde bazı ip uçları vereceği açıktır.

Tüm bu açıklamalarımızın ışığında sözcüklerin sınıflandırılmasında; sözcüklerin **anlam**, **biçim**, **işlev**, **konum** ve **sözdizimsel özellikler** açısından ele alınmasının yararlı olacağı kanısındayız.

Soruna Çözüm Önerisi

(I) Anlam Açısından

Aşağıdaki örneklerin ışığında, konuyu anlam boyutu ile ele alalım:

(3) ağac kapı, kağıt mendil, taş köprü, çelik kapı, aslan asker,

seytan adam,kurt politikacı

(4) Şu kapı, beyaz mendil, büyük köprü, yeni kapı, yiğit asker, aptal adam,

çirkin politikacı

Yukarıdaki örnekleri **anlam** açısından incelediğimizde, (3)'teki altı çizili sözcükler, *ad* özelliği taşımaktadır. (4)'teki altı çizili sözcüklerin ise *ad* olmadığı, sözcük türü olarak *ad* özelliği taşımadığı görülmektedir. Ancak anlam açısından sözcük türlerini saptamanın o denli kolay olmadığı görülmüştür. Örneğin, *beyaz mendil* sözcük öbeğinde '*beyaz*' bir rengin adı olduğu için *ad* olarak sınıflandırılabilir. *Hareket* bildiren sözcüklere eylem (fiil) dendiğini biliyoruz. *Bağrısmalar* ve *koşuşmalar* sözcükleri anlam açısından ele alınınca, bu sözcüklerin *eylem* oldukları düşünülebilir. Ama bu sözcükler *ad* olarak sınıflandırılmaktadır. Onun için anlam açısından sınıflandırmanın yeterli olmadığı, başka ölçütlerin gözönünde bulundurulması gerektiği kanısındayız.

(II) Biçim Açısından

Şimdi konuyu **biçim** açısından ele alalım: Adların en önemli biçimsel özellikleri, çoğul ve durum eklerini almalarıdır. (3)'teki altı çizili sözcükler de çoğul ve durum eklerini alabildiklerine göre, bu sözcüklerin biçim olarak *ad* olduklarını söyleyebiliriz. Belirtme sıfatları dışındaki sıfatların genellikle derecelenebildiğini biliyoruz. Derecelendirmenin adlarla yapılamayışı, adlarla sıfatların ayırt edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bunların dışında, sözcüklerin alabilecekleri ekler, bu sözcüklerin türü konusunda bize bazı ipuçları verecektir. Örneğin, *adlar* -li ve -siz soneklerini alarak sıfatlaşmaktadır. *Demir kapı* ile *demirli kapı* farklı anlamlar taşımaktadır. *Demir* sıfat ise, *demirli* nedir? Aslında *demir* sözcüğü -li eki alarak sıfatlaşmıştır. Biçim açısından değerlendirilince *demir* sözcüğü *ad*dır. İki adın yan yana gelmesiyle *ad* tamlaması oluşmuştur. Bu tamlama eksiz tamlamadır. Aynı şekilde *taş köprü* ile *taşlı köprü* farklı yapıdadır. *Taş köprü* de eksiz tamlamadır. Birkaç örnekle eksiz *ad* tamlamasının varlığı kanıtlanınca, bunun genelleştirilmesi kolaylaşacaktır. Ancak diğer ölçütlerin de incelenmesinde yarar vardır.

(III).İşlev Açısından

Bir sözcüğün; anlamı dışında, tümce içinde bir de **işlevi** bulunmaktadır. Sıfatlar, belirtme ve niteleme işlevini görmektedir. Geleneksel dilbilgisinde, sıfat tanımı, işleve göre yapılmıştır. Sıfatlar, **adı** belirten ya da niteleyen sözcükler olarak tanımlanır. Başka deyişle sıfatlar, bir *adın* özelliği konusunda bize bilgi verir. Ancak, sıfat dışındaki sözcükler de benzer işlevi yapabilir. Bu sözcüklere sıfat demek, sadece işlevi gözönünde bulundurarak sözcükleri sınıflandırmak, yanlışlara yol açar. Bu durumda, *çelik kapı*, *taş köprü*, *gümüş tepsi* gibi sözcük kümelerinde *çelik*, *taş*, *gümüş* gibi sözcükleri işlev açısından değerlendirerek *sıfat* olarak sınıflandıramayız. Aksi takdirde, *domates salçası*, *biber turşusu* gibi sözcük kümelerinde aynı işlevi gören *domates*, *biber* gibi sözcüklere de *sıfat* dememiz gerekmektedir. Öyleyse bir *adın*, başka bir *adı* niteleyebileceği görüşü, sorunu çözmeye yardımcı olacaktır.

(IV) Konum Açısından

Sıfatlar, tümce içinde belirli bir konumda yer alan, genellikle *adlardan* önce gelen sözcüklerdir. Bir *adın* önüne bir *sıfat* gelebildiği gibi, başka bir *ad* da gelebilmektedir. İki *addan* oluşan takısız bir takımda, iki adın arasında niteleme sıfatı yer alamaz.

(5a) büyük demir kapı

(5b) * demir büyük kapı

(6a) yeni yün çorap

(6b) * yün yeni çorap

Yukarıdaki örneklerden (5a) ve (6a)'da sözcükler doğru sıralanmış, ancak (5b) ve (6b)'de ise yanlış sıralanmıştır. Bu da, *ad* ve *sıfat* ayrımı konusunda bize bir ucu vermektedir.

(V) Sözdizimsel Özellikler Açısından

Sıfat takımlarında, nitelenen adın ek almayışı, ancak tamlanan adın ek alması Türkçe'nin, konuyla ilgili, sözdizimsel özelliğini yansıtmaktadır. Ancak bazı ad tamlamalarında tamlanan eki düşebilmektedir. Bileşik sözcük oluşumunda bu durum daha çok görülmektedir. Örneğin, Dil bilimi yerine dilbilim, Edirne kapısı yerine Edirne kapı gibi. Bu nedenle; bir takımda ekin olmayışı, o takımın sıfat takımı olmasını gerektirmez. Soruna açıklık getirmek için sözdizimsel özelliklerin yanında buraya dek üzerinde durduğumuz ölçütlerin de dikkate alınması gerekir.

Sonuç

Kimi dilcilerin ileri sürdükleri görüşlerin aksine Türkçe'de takısız isim takımı vardır. İkinci *adda* ekin bulunmayışı ve birinci adın nitelene işlevini görmesi, yan yana gelen sözcük grubuna *sıfat takımı* denmesini gerektirmez. Daha önce belirttiğimiz gibi, konunun **anlam, biçim, işlev** ve **sözdizimsel özellikler** açısından incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Banguoğlu, Tahsin. (1986), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Chomsky, N. (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass: MIT

Chomsky, N. (1981), *Lectures on Government and Binding*, Foris: Dordrecht

Chomsky, N. (1995), *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass :MIT Press

Ediskun, Haydar (1988), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi

Ergin, Muharrem (1990), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basımevi

Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*(4.Baskı), Ankara:TDK Yayınları

Halliday, M. A. K. (1985), *An Introduction to Funtional Grammar*, London: Edward Arnold

Hatiboğlu, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK Yayınları

Palmer, F. (1976), *Grammar*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.

Yavuz, M. A. (1995), *Türkçe ve İngilizce'de Eylem Öbeğinin Dilbilim Açısından Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: DEÜ.

Bu metin 13-15 Mayıs 1999'da Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 13. Türk Dilbilim Kurultayı'nda bildiri olarak sunulmuştur.